

Format de citation

Pešek, Jiří: review of: Pavlína Rychterová / Gábor Klaniczay / Paweł Kras / Walter Pohl (eds.), *Times of Upheaval. Four Medievalists in Twentieth-Century Central Europe. Conversations with Jerzy Kłoczowski, János M. Bak, František Šmahel, and Herwig Wolfram*, Budapest / New York: Central European University Press, 2019, in: *Český časopis historický*, 2022, 2, p. 427-433, <https://recensio-stag.lorax.syslab.com/r/4a598dc012c34d8d9a6d4960e54410b0>

český časopis historický

copyright

Cet article peut être téléchargé et/ou imprimé à des fins privées. Toute autre reproduction ou représentation, intégrale ou substantielle de son contenu, doit faire l'objet d'une autorisation (§§ 44a-63a UrhG / German Copyright Act).

RECENZE

Pavína RYCHTEROVÁ – Gábor KLANICZAY – Pawel KRAS – Walter POHL (eds.)

Times of upheaval: Four medievalists in twentieth-century Central Europe: Conversations with Jerzy Kłoczowski, János M. Bak, František Šmahel, and Herwig Wolfram

Budapest – New York, CEU Press 2019, 390 s., ISBN 978-963-386-305-3.

Zajímavá kniha čtyř dominantně biografických rozhovorů s doyenem medievistiky čtyř zemí, kdysi patřících (v případě Polska přinejmenším z nemalé části) do svazku Rakousko-Uherska a po roce 1945 (opět dílem) oddělených železnou oponou, začíná větou: „Ještě před nedávnem byli historikové pokládáni za odborníky, kteří jsou schopni iniciovat a střežit proces kolektivní sebereflexe, v níž klíčovou roli hrála vlastní minulost a její interpretace“ (s. 1). Dnes historie – přinejmenším podle editorů knihy – slouží jako „věšák“, na nějž ekonomové nebo politologové zavěšují své koncepce a předpovědi, historikům však prý zbyla jen role Kasander, jejichž varování společnost nerozumí nebo nevěnuje pozornost.

Rozsáhlá interview byla v polovině druhé dekády 21. století vedena editory knihy, předními medievisty střední či lehce starší generace, většinou žáky nebo dlouholetými spolupracovníky vyprávěcích. Cílem bylo zprostředkovat širší odborné i snad široké, kulturně zainteresované mezinárodní veřejnosti dějepisné osobnosti, které se narodily a prožily dětství před druhou světovou válkou nebo během ní, narazily na problémy poválečné epochy a utvářely své odborné kariéry ve stínu komunistických režimů (Kłoczowski, Šmahel), v emigraci (Bak) nebo v rozporuplném poválečném Rakousku (Wolfram). Rok 1989 představoval pro všechny z nich tak či onak životní cézuru. Jejich reflexe současnosti, resp. v titulu knihy zmíněné doby převratů a otřesů jejich života, se odráží i v náhledu na tu kterou zkoumanou středověkou tematiku.

Knihy je po kratičkém úvodním slovu strukturována do čtyř interview, po každé uvedených stručným (4–6 stran) biogramem. Poté následuje chronologicky

uspořádané interview, resp. mnohdy spíše volné vyprávění, jen členěné otázkami. Text je vybaven (mini)poznámkami biografického charakteru („Tomáš Garrigue Masaryk 1850–1937, first president of Czechoslovakia“, s. 24., „Jiří Kořalka 1931–2015, Czech historian“, s. 257), pojmy nebo citace knih, o nichž se hovoří, jsou vysvětlovány nebo uváděny jen někdy.

Je zarážející, že kniha není uzavřena nějakým závěrečným vyhodnocením těchto interview – reflexí tezí, uvedených v úvodu práce. Po rozhovoru s Herwigem Wolframem již následuje jen osobní rejstřík – kupodivu bez (!) zohlednění jmen čtyř protagonistů, kteří se přitom objevují zmiňováni ve vyprávění svých kolegů. I když v knize není uveden překladatel/překladatelé do angličtiny, je zřejmé, že rozhovory proběhly v rodných jazycích všech protagonistů.

První interview (s. 13–94) vedl Pawel Kras s Jerzym Kłoczowskim (1924–2017), profesorem Katolické university v Lublině (KUL), badatelem o církevních a sociálních dějinách středověku, ale po roce 1991 stále více také významným vědeckým diplomatem nejvyšší třídy, od roku 2002 (to mu bylo 78 let) ředitelem Institutu pro středovýchodní Evropu, spadajícího pod ministerstvo zahraničí. Po celý život byl však Kłoczowski spojen také s polskou odbojovou Zemskou armádou (AK): Bojoval ve Varšavském povstání a přišel o pravou ruku, po desetiletí byl pak mj. významným funkcionářem veteránských spolků AK.

Tento nesmírně pozoruhodný člověk měl bohaté a zajímavé mezinárodní, v tom rámci též bohemikální kontakty: Kłoczowski především vzpomínal na hovoř s Janem Patočkou (s. 24–27). Z kontextu vyplývá, že tomu bylo koncem 60. let (s. 63). Je škoda, že Kras, který na tomto místě téma česko-polských vztahů, kooperace i averzí a nedorozumění netematizoval (zde ho zajímal Piłsudski a ne Češi), nechal téma nepovšimnuto. Lze přitom říci, že jak Patočkovy, tak Kłoczowského názory na moderní dějiny byly více než svérázné... („Pro mnoho Poláků byla česká politika kolaborace s Němci a Sověty těžko pochopitelná. Jak Patočka, tak později Havel chápali, že šlo o chybu.“ – s. 27). Neméně „originální“ byly však též Kłoczowského představy o českých dějinách přelomu středověku a raného novověku: „Je škoda, že naši jižní partneři neopatrují památku tohoto jagellonského období. Skončilo pro oba národy tragicky. Po porážce v bitvě u Moháče ztratili Maďaři většinu svého území ve prospěch Turků, zatímco jeho zbytek připadl Habsburkům. Ti byli schopni zachovat jen jistou míru autonomie v Transylvánii. Češi od Turků tolik neutrpěli, ale ocitli se uprostřed náboženských válek, které vedly k vážné destrukci společenských vztahů“ (s. 79).

Velmi živě vedený rozhovor, kde dobře formulované otázky říkají mnohé i o Pawlu Krasovi, dostává dnes ex post nové akcenty. Kras se např. svého učitele zeptal

na jeho mínění o ruské tendenci intenzivně spojovat historické koncepty s politikou: „Zdá se, že Rusové mají stále tendenci využívat historii k legitimizaci své aktuální politické agendy. Historické znalosti jsou podle všeho využívány jako důležitý nástroj ruské státní propagandy, který slouží k ospravedlnění ruských imperiálních ambicí.“ A starý učitel mu odpověděl, že jde o přežívání modelu imperiální historiografie 19. století. „Tento model neponechával žádný prostor pro dějiny malých a středně velkých národů. Byl to jiný pohled na Evropu, než který nás zajímal“ (s. 79).

János M. Bak (1929–2020) byl dalším historikem s dramatickou biografií: židovský mladík přežil peklo nacisty okupované a šipovými kříži rasově „očisťované“ Budapešti, po válce se nadchl pro marxismus, ale po aktivní účasti v povstání roku 1956 strategicky ustoupil do Göttingen k prof. Schrammovi, odkud nakonec vedla cesta k profesuře v kanadském Vancouveru. Zde tento nevyčerpatelný generátor nápadů i realizační energie založil mezinárodní společnost pro výzkum dějin středověkého království „Maiestas“ a svázal s ní široký okruh špičkových osobností světové medievistiky. V roce 1993 odešel z Vancouveru do pense, resp. založil katedru středověkých dějin na CEU v Budapešti, které věnoval další desetiletí práce.

Poměrně rozsáhlý rozhovor s J. M. Bakem (s. 95–193) vedl jeho dlouholetý kolega, velká postava maďarské medievistiky Gábor Klaniczay, v převážně životopisném duchu. Dialog se stal živější, až když došlo na Bakovu budapeštskou epochu. Na témata Bakových výzkumů, která by velmi zajímala českého čtenáře, tedy např. jeho práce o Zikmundu Lucemburském, Matyáši Korvínovi nebo jeho poslední dílo, spolu s Pavlínou Rychterovou připravenou překladovou edicí *Kosmovy Kroniky*,¹ v interview bohužel nedošlo...

Nejobsáhlejší interview svazku realizovala Pavlína Rychterová se svým učitelem Františkem Šmahelem (s. 201–309). Úvodní biogram (* 1934) velkého vědce a (objektivně nazíráno) až depresivně produktivního autora proměnila Rychterová v lehce hagiografický text, který – snad pro větší efekt – doplnila o katastrofický obraz české medievistiky, v níž ve stínu skvělé Šmahelovy osobnosti přežívají „méně obdivuhodné rysy a diskurzy české akademické komunity, které dnes vážně ohrožují samotnou existenci českých humanitních věd a které mohou ještě převládnout.“ (s. 198) Prostě česká medievistika nesnese až na svého doyena srovnání s vědou okolních zemí.

1 János M. BAK – Pavlína RYCHTEROVÁ, *Cosmas of Prague. The Chronicle of the Czechs*, Budapest – New York 2020.

Sám rozhovor je koncipován jako chronologické vyprávění, jen strukturované otázkami, které většinou nemění jeho směr. Vyprávění – odhlédneme od skutečnosti, že jsme jako Češi už měli to privilegium číst většinu ze zde tematizovaných epizod v řadě rozhovorů a slyšet v řadě mediálních vystoupení² – je barvitě a obsahově znamenité! Sahá od dětství v Trhové Kamenici přes gymnasium v Chrudimi k problémům s přijetím na Univerzitu Karlovu, k roční „brigádě“ v dolech, pak přece jen ke studiu historie s dominantním vlivem Františka Grause a Josefa Polišenského. I zde Šmahela následovaly problémy politického charakteru, odrážející se v nesnadném řešení osobních, pracovních, resp. rodinných osudů. Nicméně „zázračná 60. léta“ nakonec přece jen mladému badateli umožnila práci v „Mackově“ Historickém ústavu, jehož atmosféru, pracovníky i pracovní možnosti tu velký medievista vylíčil velmi plasticky (Macek byl protěží Antonína Novotného, v Historickém ústavu ČSAV pracoval/na zasedáních spal i politicky odstavený Zdeněk Fierlinger – s. 250).

Významná je tu otázka vlivu – nedeklarovaného ani obranně nepředsazovaného – marxismu na tehdejší i pozdější Šmahelovu tvorbu. On sám k tomu na s. 239 říká: „Historik mnohdy neví, co vede jeho pero. Je třeba říci, že mi trvalo dost dlouho, než jsem se vymanil z neomarxistického jha. Můj osud mi naštěstí vnutil pochybnosti a talent obracet věci naruby.“ Zde by snad bylo možno očekávat diskusi nebo alespoň mínění tázající se historicky, zda a v čem lze spatřovat stopy onoho „jha“. (Nehledě k tomu, že marxismus 60. let byl „košer“ i pro nemalou část západních badatelů a mnohdy se odrážel spíše ve volbě témat než v následování pouček.) Jenže konkrétní Šmahelova vědecká produkce hraje v tomto „životopisném“ rozhovoru až druhé, ne-li třetí housle...

Nepodceňujme však význam událostních momentů: Zajímavý detail uvádí Šmahel např. ke kritické noci 21. 8. 1968 (s. 251), kdy vzpomíná, že byl na dovolené v Rumburku a zažil tam průjezd motorizovaných kolon východoněmecké Volksarmee. Patří totiž k etablovanému tvrzení německé historiografie, že východoněmecká armáda v oněch dnech na československé území vůbec nevstoupila.³

2 Za připomenutí stojí v akademickém kontextu zejména filmové i tištěné interview v I. svazku publikace: Dominika GRYGAROVÁ a kol., *Homines scientiarum. Tricet příběhů české vědy a filosofie*, Praha – Červený Kostelec 2015.

3 Rüdiger WENZKE, *Die NVA und der Prager Frühling 1968: Die Rolle Ulbrichts und der DDR-Streitkräfte bei der Niederschlagung der tschechoslowakischen Reformbewegung*, Berlin 1995; Susanne MEINICKE, *21. August 1968: Einmarsch – Kein Einmarsch. Die Beteiligung der Nationalen Volksarmee der DDR an der Niederschlagung des „Prager Frühlings“*, <https://www.bundesarchiv.de/DE/Content/Virtuelle-Ausstellungen/21-August-1968-Einmarsch-Kein-Einmarsch-Die-Beteili>

K napínavým a opravdu informativním pasážím patří vyprávění o situaci v Historickém ústavu po sovětské okupaci a poté o průběhu „glajchšaltování“ tohoto výrazného pracoviště (s. 255–270). Šmahel zvolil po svém vyhazovu z HÚ velmi specifickou, originální cestu: Rozhodl se netisknout svá díla doma, „přikryta“ cizími jmény, nýbrž publikovat v zahraniční, a to pouze v prestižních vědeckých žurnálech. „Právě v důsledku odporu k politizaci mého výzkumu jsem svým způsobem vyloučil také svoji účast na aktivním politickém odporu“ (s. 267).

Následovala „slavná a trudná“ Šmahelova kariéra řidiče tramvaje, která mu ovšem umožňovala omezené, občasné, ale legální výjezdy do zahraničí, a tedy také kontakty s ohromným okruhem předních evropských medievistů. Jednou z těchto příležitostí byl varšavský kongres komparativních církevních dějin roku 1978, kde se Šmahel seznámil (srovnej s. 25) s Jerzym Kłoczowskim, s nímž poté dlouhodobě spolupracoval. Stížnosti, resp. udání, pocházející z Puršova Ústavu československých a světových dějin ČSAV mu cestu mezinárodní vědou komplikovaly, ale zablokovat nedokázaly.

Je zajímavou informací, že Šmahelova monumentální syntéza „Husitská revoluce“ měla být publikována již před revolucí, a to ve stranicovém nakladatelství Svoboda (s. 287). Proč k vydání díla, na němž autor finisoval počátkem roku 1989, došlo až roku 1993 (což však v knize zahraničnímu čtenáři není řečeno) tu Šmahel, bohužel, nevysvětlil a tazatelku to zřejmě nezajímalo.

Čtenáře poněkud zarazí, že v rozsáhlém interview je třem polistopadovým deceniím, kdy Šmahel aktivně a na řadě rovin utvářel novou podobu nejen české medievistiky, ale mnohdy spolumoderoval proměny celé historiografie, resp. v řadě funkcí ovlivňoval nebo bránil celek humanitních věd, věnována jen pětina interview. Škoda.

Pozoruhodnou pasáží jsou samozřejmě Šmahelovy vzpomínky na návrat do ÚČSSD v dramatických porevolučních týdnech, resp. převzetí vedení ústavu od počátku roku 1990 a počátek úsilí o proměnu tohoto zvláštního pracoviště ve funkční výzkumný institut. Je pozoruhodné, že líčení porevolučního zmatku (Šmahel připomíná na s. 288, že s revolucí ještě v den, kdy začala, nikdo z jeho okruhu nepočítal) vede Rychterovu k překvapené otázce, zda opravdu „neexistovala ekonomicko-administrativní strategie pro obnovu humanitních ústavů?“ (s. 291).

Je škoda, že počátky restrukturalizace Československé akademie věd v Akademii věd ČR jsou v rozhovoru jen krátce popsány jako důsledek porevoluční „bez-

gung-Der-Nationalen-Volksarmee-Der-Ddr-An-Der-Niederschlagung-Des-Prager-Fruhlings/ (ověřeno 8. 5. 2022).

skrupulosní kampaně proti ČSAV jako kreatuře stalinistické vědecké politiky.“ (s. 296) Kdo, resp. jakým způsobem vedl tuto kampaň, tu však není ani naznačeno, ani diskutováno. Stálo by přece za to konkretizovat, kdo byli „ti, kteří nerušeně prožili normalizační proces se svými univerzitními kariérami a nyní byli první, kdo rušili Akademii věd“. Navíc tito lidé tehdy dosáhli úspěchu a připravili Akademii o část jejího rozpočtu. Jak to bylo možné, resp. proč v rozhovoru nenásledovala konkrétní otázka?

Obdobně nesmírně zajímavá a podstatná je pasáž o Šmahelově projektu, poté co se roku 2005 stal předsedou Vědecké rady AV (již sám fakt, že humanitní vědec dosáhl této pozice, by stál za tematizováním), proměnit AV ČR ve výzkumnou univerzitu. Přitom nás Šmahel informuje, že v té věci měl podporu mocných chemických ústavů, ale jeho plán ztroskotal na nezájmu humanitních pracovišť (s. 297). Je to ještě příliš živé téma, než aby bylo možno o něm širě diskutovat? Podobně zajímavé by mohly být – ve stávajícím textu neutěšeně stručné – zmínky o Šmahelem roku 1993 započaté výuce (seminář českých středověkých dějin) na Filozofické fakultě UK, zejména však o úspěšném založení Centra mediévistických studií po ukončení ředitelského dvojcyklu v HÚ AV, resp. po zanechání výuky na FF UK po dosažení 65. roku života.

Poslední a nejkratší interview (s. 317–381) vedl významný rakouský medievista Walter Pohl s klasikem moderních dějin raného středověku Herwigem Wolframem (* 1934). Ten ve věku pětatřiceti let a po ročním pobytu (1968–1969) na „University of Californien in LA“ nastoupil jako profesor v zastydlém nacismem dosud dýchající Vídni a působil tam na studenty jako zjevení modernizace. Pohl v rozhovoru postupuje v podstatě chronologicky a mj. se snaží nechat při tom Wolframa charakterizovat významné rakouské medievisty. Prostoru se tu samozřejmě dostane i pobytu na UCLA a vědeckým i ostatním dojmům z tehdy revoltujících USA. Bohužel jen stručně jsou v interview dotčeny kontakty s českým prostředím, kde pro Wolframa hraje klíčovou roli jeho celoživotní přítel Pavel Spunar (s. 372). Závěr interview se obrací k úctyhodné řadě tlustých svazků Dějin Rakouska, kterou Wolfram redigoval.⁴

Kniha, již angličtinou určená především pro mezinárodní publikum, má v podstatě populárněvědný charakter. Představuje čtyři obdivuhodné osobnosti, jejich životní i vědecké pouti. Bohužel je nesrovnává, nehledá charakteristiky, přehazující jedno vědecké prostředí, neříká, zda a proč jsou právě tito čtyři muži tak

4 Napsal hned první svazek této pozoruhodné řady: Herwig WOLFRAM, *Österreichische Geschichte 378–907. Grenzen und Räume. Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*, Wien 1995.

výjimeční a zda svým působením a dílem přece jen neoponovali oné úvodní tezi o vymizení tradiční společenské role dějepisectví. Publikací projekt si neklade ani otázku, zda je životní pouť a vědecké působení oněch čtyř osobností srovnatelné a v čem, resp. v čem spočívají odlišnosti mezi nimi.

Podepsaný recesent pak má na celé řadě míst knihy opakovaný pocit, že vypravěčem jen „nakousnuté“ téma by partner ve skutečném rozhovoru nenechal tak snadno odeznít do ztracena. Čteme tedy vyprávění, jen upravená do podob rozhovorů? Nebo bylo redigování (možná krácení) nahraných rozhovorů tak drastické, že čtenáře nakonec připravilo o mnohá podstatná sdělení, úvahy vypravěčů či jejich komentáře?

Právě na velké osobnosti Františka Šmahela, známého svým postojem gentlemana, který řadu zejména osobně konotovaných témat či poznámek raději spolkně, než aby je otevřeně vyslovil, by přitom bylo možno demonstrovat, že jeho velkou životní i badatelskou zkušenost lze využít i jinak než k deskriptivnímu vyprávění: Ztracena byla šance na podstatně hlubší hovor o vědecké rovině jeho života. Proč nebylo možno zeptat se badatele, svrchovaně úspěšně přecházejícího mezi tuctem oborů (od středověké filosofie k politickým dějinám, od výzkumu každodennosti k slavnostem a rituálům, od problémů sociálních dějin k umění a žitému prostoru středověkého člověka) na samo mnoha ohnisky vybavené meritum jeho celoživotního dějepisného zájmu, ale i na jeho názory na stav (a rozsah i způsob financování) dějepisné vědy nebo na problémy výchovy dalších badatelských generací. Málokdo přitom sleduje vývoj a produkci evropské medievistiky tak soustavně jako on. I toto celoživotní, široké, živě komentující sledování horizontu dějepisectví je či bylo přece součástí každé z oněch čtyř mezinárodně pozoruhodných osobností.

Jiří Pešek

Gerald SCHWEDLER

Vergessen, Verändern, Verschweigen. Damnatio memoriae im frühen Mittelalter

(= Zürcher Beiträge zur Geschichtswissenschaft, Bd. 9)

Wien – Köln – Weimar, Böhlau Verlag 2021, 524 s., ISBN 978-3-412-50723-7.

Historiografii 21. století vládou paměťová studia. Kdysi inovativní koncept míst paměti však v posledních desetiletích spíše zplaněl. Naopak studium vědomého za-